

UDK 070-30 (497.5) "1830/1858"
Izvorni znanstveni članak
Prilježeno: 23. lipnja 2000.

Hrvatski listovi na njemačkome jeziku u službi ilirske ideje

MARINA FRUK

Filozofski fakultet, Zagreb, Republika Hrvatska

U članku se raspravlja o hrvatskim listovima na njemačkom jeziku koji su izlazili u razdoblju hrvatskoga narodnog preporoda i odigrali važnu ulogu prijenosnika i promicatelja ideja književno-kulturnog ilirizma.

Uvod

U oblikovanju javnog mnijenja u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda osim tiska na hrvatskom jeziku važnu ulogu odigrao je i tisak na njemačkome.

U hrvatskoj se historiografiji, međutim, uvriježilo mišljenje da su svi listovi, već sanim time što su pisani na njemačkome, u službi germanizacije hrvatskoga naroda.

Takva je predrasuda u stručnoj literaturi često i prevladavala, pa su listovi na njemačkome jeziku - iako su bili dio hrvatskoga novinskog korpusa i neiscrpno vrelo znanja o društvenom, političkom, kulturnom, književnom, gospodarskom, tehničkom i duhovnom životu Hrvatske - dugo vremena ostali neistraženi. Razlozi za takvo stanje su višestruki - uz predrasude prema ulozi njemačkoga jezika u hrvatskoj povijesti, tu su i slaba dostupnost i loša očuvanost građe, jezične i vremenske prepreke, nedefinirana pripadnost nekoj od disciplina te podcjenjivački odnos prema takvoj vrsti građe.

U razdoblju hrvatskoga narodnog preporoda u Zagrebu su izlazila tri lista na njemačkome jeziku: *Agramer politische Zeitung* (1830.-1858.), kolokvijalno "Agramerica", zabavni prilog *Agramer politische Zeitung* pod naslovom *Luna* (1830.-1858.) i *Croatia* (1839-1842). I dok je *Agramer politische Zeitung* pokušavao biti neutralan, *Luna* se od samog početka osvrtała na aktualna društvena i gospodarska pitanja, objavljujući priloge u kojima je izričito stala na stranu preporoda.

Za istraživanje javnog mnijenja u razdoblju hrvatskoga narodnog preporoda ipak je najzanimljivija *Croatia*¹. Razdoblje hrvatskoga preporoda istodobno je i prijelomno doba u razvitku društvene, gospodarske i tehničke misli, vrijeme začetaka i rađanja nacionalnih kulturnih, obrazovnih i znanstvenih ustanova ali i vrijeme polaganja temelja razvoju suvremene Hrvatske. Nakon oslobođenja od francuske okupacije Hrvatska se nalazi pred zadaćom da oslobodi svoje prekosavske krajeve, da radi na sjedinjenju Istre, Dalmacije i Vojne krajine, da brani svoj politički opstanak i započne preobrazbu u građansku državu. Trebalo je modernizirati i institucionalizirati kulturu, izgraditi školstvo i jezik. Istodobno mađarsko plemstvo nastoji skršiti hrvatska staleška prava i hrvatsku samostalnost, proširiti svoju državu do mora i uvesti mađarski jezik. U obranu hrvatske narodnosti i državnosti ustaje mladi naraštaj koji svojim preporodnim djelovanjem izgrađuje novu hrvatsku nacionalnu svijest koju temelji na vrelima hrvatske povijesne prošlosti i tradiciji hrvatskoga kulturnog identiteta. Preporoditelji polaze od jezika kao prvog obilježja identiteta zajednice i teže jedinstvenom i zajedničkom jeziku koji bi povezivao sve društvene slojeve, vjere i svjetonazore. Bečki dvor i vlada podupiru hrvatska nastojanja u otporu prema Mađarima s nakanom da oslabe jačanje Mađarske. Primjerice, Ferdinand V. (1835.-1848.) na zamolbu Hrvata 1840. godine otklanja potvrdu zaključka o uvođenju mađarskoga jezika u Hrvatskoj².

Croatia je zabavno-poučni list koji je izlazio u Zagrebu, od 1839. do 1842. godine, u nakladi i tisku Franje Župana, i objavljivao je izvorne književne, popularno-znanstvene, zabavno-poučne i novinske priloge te obavijesti i oglase, ali donosio je i pabirke iz brojnih svjetskih novina i časopisa, kao i tekuće vijesti iz društvenog i kulturnog života Zagreba, austrijskog carstva i svijeta.

Croatia je svjesna moći i utjecaja novina na oblikovanje javnog mnijenja i sama piše o njima. U popularno-znanstvenim, zabavno-poučnim i novinarskim priložima u *Croatiji* često se raspravlja o novinstvu, o tiskarskom umijeću - o tiskarskom izumu i tiskarskoj struci - o umijeću novinskog izričaja i o posredničkoj ulozi novina.

Tiskarski je izum osobito česta tema *Croatije*. Tako primjerice, u povodu proslave Gutenbergove obljetnice list donosi prigodnu pjesmu³ u kojoj se

¹ "Croatia" je u početku mjesečnik, koji uređuje Eduard Breier (br. 1-12/1939-6/1840), a sredinom 1840. godine postaje tjednik i izlazi redovito dva puta tjedno u nakladi od 350 primjeraka. Urednici tjednika su Heinrich Börmstein (br. 1-36/1840), Carl Börmstein (br. 37/1840-26/1841), J. B. Taubner (br. 27/1841-51/1841) i Antonio F. Draxler (br. 51/1841-104/1842).

² Prema F. ŠIŠIĆ: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1975. i T. MACAN: *Povijest hrvatskoga naroda*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1992.

³ /Wilhelm LANDAUER/, "Zur Feier des Jubeljahres 1840. Worte der Freude. Unserem Gutenberg dem Erfinder der Buchdruckerkunst, dem Wohlthäter der Menschheit, dargebracht" ("U povodu proslave obljetnice, 1840. Riječi radosti. Našem Gutenbergu, pronalazaču tiskarske umjetnosti, dobrotvoru čovječanstva"), *Croatia*, 2/1840., br. 3, 9.

Gutenbergov izum slavi kao svjetsko umijeće koje je otvorilo "svete dvore znanja", što je nekoć pripadalo samo odabranima, a zatim postaje vlasništvo sviju.

U zdravici koja slijedi, tiskarsko se umijeće naziva "umijećem stoljeća" koje ne predstavlja "ni cehovsku ni nacionalnu svečanost nego svečanost svijeta, duha i znanja"⁴.

U *Croatiji* se također piše o umijeću novinskog izričaja. Budućim suradnicima posebno se tumače zadani zahtjevi koje tekst mora ispunjavati, a koji su određeni namjenom teksta, očekivanjem čitatelja, uvjetima koje postavlja cenzura i sl. Za čitatelje se ponekad donosi "naputak za uporabu" teksta, osobito kada je riječ o novim rubrikama. Izvornost teksta u današnjem smislu ne postoji. Kompilacijski postupci i umijeće uređivanja časopisa škarama, *Scherenarbeit*, ističu se kao prednosti, prema načelu "bolje tuđe zrno nego vlastiti kukolj!"⁵.

U časopisu se piše i o novinarskoj struci, o "modernom žurnalizmu" pod kojim se razumijevaju pokušaji ostvarenja dodira s čitateljima kao što su pripremanje zajedničkih priredbi i čitateljeva suradnja u časopisu.

Uloga novinara nerijetko postaje predmetom rasprave - piše se o novinarskoj etici, prema kojoj novinar ne smije biti indiskretan i objavljivati "naj-nježnije tajne građanskog života", niti klevetati i napadati "zaslužne državnike, časne znanstvenike, poštovane građane"⁶.

Svijest o posredničkoj ulozi časopisa. iskazuje se kao svijest o kulturnoj misiji časopisa - primjerice, u jednom od napisa o austrijskom novinstvu koji izlaze u nekoliko brojeva pod naslovom *Österreichische Journal=Schau* autor piše:

"Ein gutes Provinz=Blatt soll auf das geistige Leben der ganzen Provinz wirken, es soll seinem Leser Vieles, Abwechselndes, Neues und Interessantes bieten, und immer dasjenige herausuchen, was den verschiedenen Classen seines Lesekreises zusagt"⁷ ("Dobar provincijski list treba djelovati na duhovni život cijele provincije, čitatelju treba ponuditi mnogo toga dobrog, raznovrsnog i zanimljivog i uvijek odabrati ono što se sviđa različitim slojevima njegovih čitatelja").

Svijest o novinstvu iskazuje se i kao svijest o važnosti, utjecaju i moći novina - tako primjerice u prilogu o francuskom novinstvu pod naslovom *Macht der französischen Journalistik*⁸ utjecaj pariškog lista *Journal des débats* na dnevnu politiku postaje predmetom komentara. Tvrdi se da list po-

⁴ Heinrich BÖRNSTEIN, "Humoristische Tisch=Rede an Buchdrucker" ("Humoristična zdravica tiskarima"), *Croatia*, 2/1840., br. 3, 10.

⁵ Redakcijski tekst, *Croatia*, 2/1840., br. 1/2, 1.

⁶ Isto, 6-7.

⁷ Nepotpisani tekst, "Österreichische Journal=Schau" ("Pregled austrijskog tiska"), *Croatia*, 2/1840., br. 14, 53.

⁸ Nepotpisani tekst, "Macht der französischen Journalistik" ("Moć francuske žurnalistike"), *Croatia*, 2/1842, br. 30, 12.

stavlja i ruši ministre, da urednik ne piše tekstove nego dane provodi u kabinetu ministara ili na političkoj soareji.

O odnosu prema novinstvu može se zaključiti i prema tipografskoj opremi *Croatije*. Likovnom oblikovanju *Croatije*, vrsti slova i ukrasnim ilustracijama, kakvoći papira i tiska posvećuje se iznimna pozornost. Estetski oblikovan časopis trebao bi privući čitateljstvo i pribaviti predbrojnike. Podsjećam na prvu najavu *Croatije* u kojoj nakladnik i urednik preporučuju "prijaznu opremu" i "mliječno bijeli, krasno gladak velen papir iz tvornice gospode Smith i Meynier u Fiumi, sjajan, korektan, oku ugodan tisak i elegantne korice koje domovinski mjesečnik neće sramotiti ni u inozemstvu"⁹.

Znanje o novinstvu kao znanje o posredovanju osviješteno je već tada, u trenutku rađanja novinstva, a ne kao što se ponekad čini otkrićem važnosti medija.

Ideje književno-kulturnog ilirizma

Hrvatski list *Croatia* na njemačkome jeziku - na kojem je uostalom tekao veći dio kulturnog i političkog djelovanja hrvatskih preporoditelja - bio je svjestan ne samo svoje moći i uloge nego i očekivanja svojih čitatelja. Valja podsjetiti da je vrijeme izlaženja *Croatije* - razdoblje od 1839. do 1842. godine - razdoblje hrvatskoga narodnog preporoda u kojem su se ideje književno-kulturnog ilirizma već jasno artikulirale, što je svakako pobuđivalo zanimanje čitatelja.

Croatia je na svojim stranicama svim žarom promicala ideju kulturnog zajedništva jugozapadnih Slavena s pomoću jezika i književnosti pod ilirskim imenom i izričito se zalagala za uporabu narodnog, "ilirskog" jezika.

Ideja o kulturnom zajedništvu jugozapadnih Slavena uz pomoć jezika i književnosti pod ilirskim imenom u *Croatiji* se javljala kao težnja za narodnim jezikom, narodnom književnošću i prosvjećivanjem naroda. Tako, primjerice, *Croatia* već u pozivu na suradnju ističe da očekuje priloge ne samo na njemačkom nego i na jednom od slavenskih dijalekata. U kasnijim godištimu povremeno objavljuje pjesničke tvorevine u izvanzavičajnom idiomu ("in außerheimatlichem Idiom") na slovenskom i češkom jeziku.

Croatia je također običavala unositi u svoje tekstove "domaće izraze" ("Ausdrücke im Heimatsidiom"). Takvi izrazi susreću se u književnim i popularno-znanstvenim prilogima, osobito onim s temama iz zavičaja. Takvo je štivo bilo popraćeno bilješkama, u kojima bi se kraće rečenice, zemljopisno-povijesni nazivi i osobna imena prevodili na njemački jezik i semantički i fonološki objašnjavali.

Croatia je dva puta - iako posve bezuspješno - pokušala potaknuti pjesničko stvaralaštvo na narodnom jeziku, raspisujući nagradne natječaje (nagra-

⁹ Redakcijski tekst, *Croatia*, 1839., probni broj, 3.

da dva dukata u zlatu!) za najbolju svadbenu pjesmu na pravome hrvatskom jeziku ("in echtcroatischer Sprache").

List se također koristio svakom prigodom da čitateljima objasni činjenice o jeziku i da ih pouči. Pri tom je isticao srodnost slavenskih jezika, ali i naglašavao njihove posebnosti.

"Croatia, koja je izlazila na njemačkom jeziku i stajala na razmeđu "ilirskog" i mađarskog jezika, pokušavala je, prema vlastitim riječima biti književnim posrednikom u tom jezičnom konfliktu. Iako sama u odori njemačkog jezika, ona teži postati organom za sveukupne interese južnoslavenskih književnosti ("Organ für die Gesamtinteressen der südslawischen Literatur")¹⁰.

Croatia je stalno izvještavala o oduševljenju publike i čitatelja za sve ilirsko, slavensko. Osobito je u svojim priložima naglašavala slavensku tematiku umjetničkih djela kao i sve oblike kulturnoga djelovanja u slavenskom duhu.

Svakom je prigodom isticala ljepotu hrvatskoga jezika, koji u svojim priložima naziva različitim imenima:

"die Sprache der Ilirier" (jezik Iliraca); "der ilirische Dialect" (ilirski dijalekt); "das Ilirische" (ilirski); "die slavische Sprache im Dialect" (slavenski jezik u dijalektu); "das Slaven-Idiom" (slavenski idiom); "das Heimats-Idiom", "heimatliches Idiom" (zavičajni idiom); "die echtcroatische Sprache" (pravi hrvatski jezik); "die Volkssprache", (narodni jezik); "Landessprache" (ovdašnji, zemaljski, pokrajinski jezik); "unsere Sprache" (naš jezik).

Croatia je pisala o jeziku s ushitom, ljubavlju, poštovanjem, naglašavajući njegovu ljepotu, pjevnost, sva ona svojstva jezika koja ga čine sposobnim da bude jezikom književnosti. Navodim nekoliko primjera:

- "Die ilirische Sprache übertrifft an Kraft und Wohlklang alle slawischen Mundarten, sie gleicht dem Italienischen, das zwischen den lateinischen (romanischen) für die Poesie am geeignetsten ist"¹¹ (Ilirski jezik premašuje snagom i milozvučjem sva slavenska narječja te je nalik talijanskom, koji je među latinskim (romanskim) jezicima za poeziju najprikladniji.).

- "Der ilirische Dialect ist an Reichtum der Ausdrücke, an deren Biagsamkeit, Weichheit, Volltönigkeit und Schönheit nicht nur dem Provincialismus weit überlegen, er übertrifft hierhin alle übrigen slawischen Dialecte und kann den schönsten Sprachen der Welt an die Seite gestellt werden"¹² (Ilirsko narječje bogatstvom izraza, njihovom podatnošću, mekoćom, milozvučjem i ljepotom nadmašuje ne samo provincijalizam, nego i sva slavenska narječja te može stati uz bok najljepšim jezicima svijeta.).

¹⁰ A. F. DRAXLER, "Croatia. Organ für vaterländische Interessen" ("Croatia. Organ za domovinske interese"), *Croatia*, 3/1841, br. 52, str. 206.

¹¹ Ljudevit VUKOTINOVIĆ, "Skizzen über das Slawenthum" ("Skice o slavenstvu"), *Croatia*, 3/1841, br. 43, 170.

¹² Isto, 170.

- "...die wohlklingende, wunderbar biegsame, kräftige Sprache des Illyriers, so wie der adelvolle, Kraft und Regsamkeit verrathende Ausdruck seiner Gestalt und sein ruhiges, klares Denkvermögen, durch hohe Sinnesausbildung unterstützt, besondere natürliche Eigenschaften entfaltet..."¹³ (...milozvučan, čudesno podatan, moćan jezik Ilirčev te njegov plemenit izraz, koji odaje snagu i okretnost njegova lika, i njegov smiren, jasan način razmišljanja, potpuno mognut visokom izobraženošću čula, razvija osobita prirodna svojstva...)

Croatia je, zanesena domoljubljem, povremeno pisala i protiv njemačkoga jezika na kome i izlazi. Tako je, primjerice, usporedba ilirskog i njemačkoga *Očenaša* trebala dokazati sve prednosti ilirskoga jezika na štetu njemačkoga - koliko je njemački jezik tvrdi od ilirskog vidi se navodno i po tome što se u ilirskom *Očenašu* ne može naći nijedan jedini glas "r"(!), dok se u grubom njemačkom javlja osamnaest puta.¹⁴

Izbor njemačkog jezika *Croatia* potkrepljuje tvrdnjom da istinu o svom narodu treba reći ne samo svojoj sredini nego i drugim narodima.

"*Croatia* je nadalje redovito izvješćivala o svemu što je pridonosilo oživljavanju kulturnog života u novom, narodnom, domoljubnom i suvremenom duhu. Osobitu pozornost posvećivala je kazalištu na narodnom jeziku - "die Liebe für das ilirische Schauspiel" - i glazbenim priredbama u narodnom duhu. U *Croatiji* se piše o književnom životu slavenskih naroda - o piscima, o novim izdanjima i prijevodima, o književnim vezama i važnim događajima, o osnivanju katedri za slavenske jezike i književnosti na europskim sveučilištima, o otkrivanju i prikupljanju stare rukopisne građe, o slavenofilstvu i sličnim zanimljivostima.

Croatia je oživljavala zanimanje za povijest slavenskih naroda i pozivala čitatelje da prikupljaju povijesnu građu i sami o njoj pišu.

Croatia je nastojala njegovati povijesne teme i u likovnim priložima, objavljivala je i litografije "najodličnijih muževa domovine" iz slavne prošlosti.

Likovna oprema *Croatije* i danas svjedoči o idejama književno-kulturnog ilirizma koje je časopis zastupao. Književno-kulturni ilirizam polazio je od ideje o "Velikoj Iliriji", koja bi trebala obuhvatiti etnički i odgovarajući politički prostor jugozapadnih Slavena. Početkom 1842. godine *Croatia* u zaglavlju donosi trijumfalni luk s grbom Trojednice u kojem su ilirska obilježja - mladi mjesec i šesterokraka zvijezda, znamenje "Velike Ilirije".

Prilozi u duhu hrvatskoga narodnog preporoda, jasno pristajanje uz ilirski program i promicanje ideja književno-kulturnog ilirizma mogu se, dakako,

¹³ Franz SPORER, "Ansichten über Industrie, Landescultur und Merkantil-Verhältnisse" ("Misli o industriji, obrađivanju zemlje i trgovačkim odnosima"), *Croatia*, 2/1840, br. 2, 4.

¹⁴ Ljudevit VUKOTINOVIĆ, "Skizzen über das Slawenthum" ("Skice o slavenstvu") *Croatia*, 3/1841, br. 45, 177.

objasniti komercijalnim razlozima i željom za udovoljavanjem čitateljima, ali to ne umanjuje njihovo značenje.

Zanimljivo je usporediti kako u istom razdoblju na kulturne i političke događaje reagira drugi njemački časopis *Luna*. U ovom slučaju, dakako, ne može biti riječi o pravoj usporedbi. Jer, za razliku od *Croatije* koja je samostalan časopis, *Luna* je dodatak novinama *Agramer politische Zeitung*, tako da je izbor tekstova u *Luni* time bitno uvjetovan. Tako se primjerice pregledom godišta njemačkih novina iz 1842. može utvrditi da se novine zalažu za osnivanje narodne banke za Hrvatsku i Slavoniju, da se iz hrvatskih novina prenosi u cjelini članak Bogoslava Šuleka *Ilirismus und Politik*, da uredništvo, prenoseći članke iz mađarskog tiska, polemizira s njim, zastupajući interese ilirskog programa, da u raspravi oko promenađnog koncerta u Zagrebu njemačke novine odlučno i oštro ustaju u obranu budnica i slobode ilirske misli i sl.

Iz studije o *Luni* Ljerke Sekulić, u poglavlju posvećenom odjecima suvremenih političkih događaja može se saznati da se *Luna* već tridesetih godina počinje osvrtni na aktualne hrvatske probleme, ali uglavnom samo posredno. Kako je nakon 1830. mađarizacija sve više ugrožavala pojedine nacionalne skupine, *Luna* je počela objavljivati prve priloge u kojima prosvjeduje protiv takvog stanja i odlučno se zalaže za beskompromisno stajalište prema mađarskim aspiracijama. Prenoseći iz *Danice ilirske* članak pod naslovom *Ilirismus, Magjarismus Luna* se izričito stavlja na stranu ilirskog pokreta. Ljerka Sekulić ovom prigodom ipak napominje da ovo stajalište uredništva ne treba upisivati među osobite zasluge - u to se vrijeme hrvatski narodni preporod već znatno afirmirao i svako približavanje takvim idejama moglo je koristiti *Luni*. Važno je, međutim, naglasiti da protumađarsko stajalište u 1842. godini u *Luni* ne ostaje općeslavensko i njemačko, nego poprma proilirski karakter¹⁵.

I na kraju valja naglasiti da se ideje književno-kulturnog ilirizma hrvatskih preporoditelja - i jedna od njih, ideja o kulturnom zajedništvu jugozapadnih Slavena preko jezika i književnosti pod ilirskim imenom - u *Croatiji* susreće kao težnja za uporabom štokavskog narječja, za primjenom "novoilirske ortografije", za učenjem hrvatskoga jezika, za njegovim proučavanjem i povijesnim istraživanjem, za razvijanjem i širenjem ljubavi prema jeziku, za pisanjem književnosti na narodnom jeziku i dokazivanjem da je jezik "sposoban" za književnost. Narod se treba prosvjeđivati u svom jeziku, književnosti i povijesti i tako sačuvati svoju posebnost, dostojanstvo i slobodu. Stoga je potrebno da se što češće obrađuju teme vezane uz narod i povijest naroda, da se oživljava književni život i kulturne veze među narodima, u čemu *Croatia* svojim priložima sudjeluje punim žarom.

¹⁵ Ljerka SEKULIĆ. *Hrvatska književnost prema stranim književnostima - njemačka "Luna" u kulturnom životu Hrvatske*, Svezak 2, Zagreb 1968., 86.-102.

S U M M A R Y

CROATIAN NEWSPAPERS IN GERMAN IN THE SERVICE OF THE ILLYRIAN IDEA

In Croatian historiography often prevailed an unfounded opinion that all newspapers in German language – with just being written in German – were in service of Germanization of the Croatian nation. The Croatian newspapers in German that were being published during the period of Croatian national awakening, had played, however, an important role in the promotion of the idea of a literary-cultural Illirism, what is being illustrated in this article on the case of the magazine *Croatia*, which had been published from 1839 to 1842 by Franjo Župan.